

ПАТРОЦІНІ ЦЕРКОВ ВІЗАНТІЙСЬКОГО ОБРЯДУ В РЕГІОНІ КАРПАТ ТА ЇХНІ ІКОНИ

УДК 7.04:27–528.8(292.451/454)

Владислав ГРЕШЛИК,
кандидат мистецтвознавства,
доцент Пряшівського університету,
м. Пряшів, Словаччина

Анотація. Територія та культура Словаччини через своє географічне розташування вже більше ніж 1150 років тому стояла на рубезжі двох близьких, але все ж таки досить відмінних світів – *Slavia latina* та *Slavia byzantina*. Запровадження четвертої літургійної мови під час місії свв. Кирила та Мефодія суроводжували також інші зміни в складі літургійного простору, що донині характерні для візантійського світу. До найважливіших належали ікони, котрі аж до сьогоденного часу збереглися як інтегральна складова частина церков передовсім на Східній Словаччині. Ці ікони патронів храмів іконографічно та стилістично творять одне ціле з пам'ятками сусідніх територій теперішньої Західної України, південно-східної Польщі та північно-східної Угорщини, які ще не так давно також були компактно заселені руським (українським) населенням. Про візантійські та східнослов'янські поєднання церков Східної Словаччини свідчать їхні найчастіші патроцінії: св. Димитрій Солунський, св. Василій Великий, св. Параскева Великомучениця, Покров Богородиці.

Ключові слова: візантійський обряд, церкви, патроцінії, ікони, регіон Карпат.

У порівнянні з іншими частинами поствізантійського світу зацікавлення іконами Східної Словаччини, на відміну від народної архітектури [22, с. 376], настало відносно пізно. Навіть фундаментальний проект Ігоря Грабаря (дитинство провів на Східній Словаччині в м. Прешов, де навчався, та в свого діда Адольфа Добрянського в с. Чертіжне біля Межилаборець) не звернув увагу на такі пам'ятки й історію українського іконопису починає щойно з XVII століття [26, с. 455]. Хоча перші ікони попали в експозиції музеїв Словаччини ще на початку XX століття [7, с. 393], приходиться констатувати, що за останніх 60 років історія Церкви й храмів візантійсько-слов'янського обряду в Східній Словаччині та всі їхні складові частини, включно ікон, досліджені все ще недостатньо,

або взагалі нема хоча би фахових текстів про них. Та все ж таки трохи менше стало таких, які про ікону просто нічого не знають, що мало місце в 1966 році, коли набула розголос крадіжка ікон з одного об'єкта в м. Комарно й людям було незрозуміло, що таке ікона взагалі і звідки вона в Словаччині взялася [3]. Допомогою могли би бути, наприклад, результати аналізу збережених регулярних церковних візитацій [16; 32] та по-новому з цієї точки зору досліджені історичні документи до XVII століття включно, де згадується православний священник («батько»), або церква [18; 19]. Хоча процес вивчення патроцініїв та храмових ікон Словаччини не так давно розпочався і вони все ж таки стали вже об'єктом вивчення [5; 6; 23; 24; 25], але попереду ще немало роботи, щоб наблизити, в рамках можливостей, цю трохи призабуту частину спадщини руської/української культури подібним способом, як роблять з такими ж пам'ятками в сусідніх країнах [2; 9; 20; 21].

Дотеперішні публікації про іконопис на проблематику храмових ікон на теренах Східної Словаччини звертали увагу лише в рамках загальних досліджень [4; 16]. Патроцінії Східної Словаччини в церквах візантійсько-слов'янського обряду Мукачівської греко-католицької єпархії, та згодом, після відокремлення, в рамках Пряшівської єпархії, від самого початку різко відрізнялися від решти території Словаччини в рамках Угорщини. Не знайти серед них святих, що стали патронами виключно римокатолицьких храмів (свв. Єлисавета Дуринська, Антоній Падуанський, Варфоломій, Егідій, Франтішек Асизький, Емеріх, Ладислав, Мартин, Стефан Король, Урбан та ін.). Наші предки давали перевагу типово східним святам та святим: Покрову Богородиці, Димитрію, Параскеві, Василю, Козьмі та Дем'яну. Аналогічна ситуація була і в інших західноукраїнських регіонах [27; 29; 30; 31].

Для патроцініїв характерна відносна стабільність. Патроцінії були пов'язані не з об'єктом, а з місцевістю, прикладом чого можуть бути за інерцією їхні повтори в одному селі після того, як там громада іншої конфесії змушена була побудувати нову церкву, часто навіть неподалік першої. Якщо все ж таки доходило до зміни патроцінія, мусіли для цього бути поважні причини, т. зв. Іктус [8, с. 36]. В руських селах Словаччини цей процес почався в другій половині XVIII ст., підсилювався в XIX ст. і, особливо, після Першої світової війни та змін в суспільстві Словаччини, що проходять з 1989

року. Якраз в наведені відтинки часу було найбільше ремонтів та перебудовувань дерев'яних храмів, які з кінця XVIII ст. взагалі стали усувати й зводити замість них муровані. Разом з побудовою нових церков в останніх десяти роках XX ст. такі об'єкти з новим висвяченням могли змінити патроціній, а попередньому, в кращому випадку, лишили менші споруди (напр., каплиці, як трапилося в м. Свидник, коли церква св. Параскеви Великомучениці 1800 р. стала в 2005 р. частиною храму Божої Мудрості [14, с. 201].

Взагалі питання вибору конкретного патроцінія в окремих населених пунктах досі малоз'ясоване. Адже, на наш погляд, не випадково в Шариському комітаті парафії Дрічна була парафіяльна церква св. Василя Великого, а у філіях с. (Вишня) Владича (в народі «Ладича») [18, с. 360] – св. Миколая, в с. Суха – Введення [8, с. 467]. Крім того, в сусідньому селі Нижня Владича [19, с. 354], але вже в Земплинському комітаті, також була церква св. Миколая [8, с. 467]. Стільки храмів святих владик близько себе можливо поєднано з тим, що тут жив владика, або села були йому якимсь чином підпорядковані. Набагато ясніший (політичний) вибір патроцінія св. Олександра Невського для православного кафедрального собору в м. Пряшів на Партизанській вулиці, який будували в 1946-1950 рр., чи церков благославленних владик П. П. Гойдича та В. Гопка в кінці XX століття. Цікаво би було прослідкувати вибір патроціній й в інших селах, наприклад в Нижньому Комарнику (комарник – «хата для пастухів на полонині, які в період випасання худоби утримувалися від статевих стосунків» [33, с. 752]) під Дуклянським перевалом, де церква Покрова.

Окремі дані про Східну Словаччину ми взяли із шематизмів Пряшівської єпархії греко-католицької церкви за 1833 [12], 1884 [13], 1994 [14] та 2008 [15] роки, монографій про патроцінії Словаччини [8; 10]. Для порівняння використовуємо шематизми Гайдудорозької [1] й Великоварадинської єпархій [12] і монографії про церкви Перемиської [31], Холмської [30] єпархій та Закарпаття [27]. На основі цього ми склали таблицю вибраних патроціній з 1833 по 2008 роки. Якби доповнити дані із шематизмів згаданих греко-католицьких єпархій, Мукачівської єпархії (історичної і сучасної) включно, за інші роки, то зміни були би ще наочнішими.

У рамках тринітарних патроціній вражає в історичній Мукачівській єпархії майже повна (!) відсутність церков Різдва Христового,

Богоявлення та Воскресіння Христового. Церков Вознесення Господнього найбільша кількість по всіх єпархіях. З марійних патроцініїв найпоширенішими були Покров, Успення та Різдво Богородиці.

Улюбленим патроном церков був св. архангел Михаїл, особливо в Орадійській єпархії, де в парі з св. архангелом Гавриїлом був в понад 50% храмів (!). Гайдудорозька єпархія повністю виключила патроцінії поєднані з візантійськими святими (св. Димитрій, св. Параскева), та й св. Василій Великий появляється тільки один раз.

Цікаво би було зіставити фреквенцію патроцініїв відповідно до кількості парафій/філій й за соціальним та національним складом населення (мовою літургії). Але це вже тема для іншого дослідження.

Що стосується ікон патроцініїв – храмових образів, то вони належать до найцінніших пам'яток регіону. Адже саме серед них є давні твори XV-XVI століть (ікони св. Димитрія із с. Ладомирова, архангела Михаїла із с. Рівне, Новоселиця, Криве, Улич Кривий та св. Параскеви Великомучениці із с. Рівне). Разом з намісними іконами Спаса в славі (із сіл Чабини, Улич Кривий, Венеція, Криве), Богородиці з похвалою (із с. Бехерів, Улич Кривий, Криве) та св. Миколая (із с. Дубова, Рівне, Прикра, Улич Кривий) вони є частиною давнього іконографічного та стилістичного пласту, що приходив на терени Східної Словаччини та Закарпаття з української Галичини, передусім завдяки Перемишлю з православним владикою. Яскравим свідомством цієї спорідненості ікон широкого ареалу є ікони з колекцій музеїв та галерей Львова, Перемишля, Сянока, Бардієва, Братислави, Свидника та ін.

Текст статті є складовою частиною проєкту VEGA 1/0929/11.

ЛІТЕРАТУРА

1. A Hajdúdorogi Egyházmegye és a Miskolci Apostoli Kormányzóság Schematizmus. – Pécs: 1982. – 256 s.
2. *Biskupski R.* Ikona świętego Mikołaja z 2. połowy XV wieku z Owczar. Katalog zbiorów / Romuald Biskupski. – Sanok: Muzeum Historyczne, 2006. – 42 s.
3. *Frický A.* Ikony / Alexander Frický // *Život*, 1966, № 47. – 12-14 s.
4. *Frický A.* Ikony z východného Slovenska / Frický, Alexander. – Košice: Východoslovenské vydavateľstvo, 1971. – 171 s.
5. *Grešlík V.* Patrocíniá chrámov byzantského obradu na Slovensku a ich ikony / Vladislav Grešlík // XV. medzinárodný zjazd slavistov v Minsku. Príspevky slovenských slavistov. – Bratislava: Slovenský komitét slavistov – Slavistický ústav Jána Stanislava SAV, 2013. – S. 171-193.

6. *Grešlík V.* Patrocínium a ikony sv. Demetra Solúnskeho na Slovensku / Vladislav Grešlík // Ikona – staronový nástroj evanjelizácie. Súbor štúdií. Ed. Šimon Marinčák. – Trnava: Dobrá kniha, 2011. – S. 53-160.
7. *Gutek F.* Karpatské ikony v zbierkach Šarišského múzea / F. Gutek // Науковий збірник Музею української культури у Свиднику. 25. Східно-християнські сакральні пам'ятки на словацько-польсько-українському пограниччі. Матеріали міжнародної наукової конференції. Свидник, 19-20 червня 2009 р. / Головний редактор та упорядник Мирослав Сополіга. – Свидник, 2010. – С. 393.
8. *Hudák J.* Patrocíniá na Slovensku (súpis a historický vývin) / Ján Hudák. – Bratislava: Umenovedný ústav Slovenskej akadémie vied, 1984. – 463 s.
9. *Janocha M.* Ukraińskie i biańoruskie ikony świateczne w dawnej Rzeczypospolitej. Problem kanonu / Michał Janocha. – Warszawa: Neriton, 2001. – 560 s.
10. *Judák V.* Katalóg patrocínií na Slovensku / Viliam Judák, Štefan Poláčik. – Bratislava: Rímskokatolícka cyrilometodská bohoslovecká fakulta Univerzity Komenského, 2009. – 476 s.
11. Schematismus Venerabilis Cleri Dioecesis Magno-Varadinensis Graeci-Ritus Catholicorum pro Anno a Christo Nato MDCCCXXVIII. – Magno Varadini, 1828. – 120 p.
12. Schematismus Venerabilis Cleri Graeci Ritus Catholicorum Dioecesis Eperiesiensis, pro Anno Domini MDCCCXXXIII. – Eperiessini, 1833. – 160 p.
13. Schematismus Venerabilis Cleri Graeci Ritus Catholicorum Dioecesis Eperiesiensis, pro Anno Domini 1884. – Eperjesini, 1884. – 160 p.
14. Schematismus Gréckokatolíckeho biskupstva 1994. – Prešov: Gréckokatolícke biskupstvo, 1994. – 188 s.
15. Schematismus Gréckokatolíckej Prešovskej metropolie 2008. – Prešov: Petra, 2008. – 560 s.
16. *Tkáč Š.* Ikony za 16. – 19. storočia na severovýchodnom Slovensku / Štefan Tkáč. – Bratislava: Tatran, 1980. – 279 s. (польською мовою: Tkáč Š. Ikony słowackie od XVI do XIX wieku / Štefan Tkáč. – Warszawa, 1984. – 208 s.
17. *Udvari I.* A munkácsi görögkatolikus püspökség lelkészségeinek 1806. évi összeírása. Szerkesztette: Udvari István. – Nyíregyháza, 1990. – 189 s.
18. *Uličný F.* Dejiny osídlenia Šariša. – Košice: Východoslovenské vydavateľstvo, 1990. – 517 s.
19. *Uličný F.* Dejiny osídlenia Zemplínskej župy. – Michalovce: Zemplínska spoločnosť, 2001. – 760 s.
20. *Александрович В.* Покров Богородиці. Українська середньовічна іконографія / Володимир Александрович. – Львів: Національна академія наук України – Інститут українознавства ім. Івана Крип'якевича, 2010. – 468 с.
21. *Гелитович М.* Святий Миколай з житієм. Ікони XV-XVIII ст. Національного музею у Львові імені Андрея Шептицького / Марія Гелитович. – Львів: Свічадо, 2008. – 152 с.
22. *Грабарь И.* Деревянное церковное зодчество прикарпатской Руси / И. Грабарь // Грабарь И. История русского искусства. Т. 2. Архитектура.

- История архитектуры. Т. II. До-Петровская эпоха (Москва и Украина). – Москва: Издание I. Кнебель, [1911]. – С. 361-376.
23. *Грешлик В.* Патроціній та храмові ікони св. Великомучениці Параскеви П'ятниці церков Східної Словаччини / Владислав Грешлик // *Історія релігій в Україні. Науковий щорічник.* 2012 рік. – Львів: Логос, 2012. – С. 494-500.
24. *Грешлик В.* Патроцінії церков візантійсько-слов'янського обряду в Східній Словаччині та їхні ікони (Вступні зауваження) / Владислав Грешлик // *Історія релігій в Україні. Науковий щорічник.* 2011 рік. – Львів: Логос, 2011. – С. 522-530.
25. *Грешлик В.* Храмові ікони церков візантійсько-слов'янського обряду на Словаччині та західні й візантійські традиції в мистецтві (латинізація і повернення до коренів східнослов'янської культури) / Владислав Грешлик // *Науковий збірник Музею української культури у Свиднику.* 26. *Українці в прикордонних областях Карпат: проблеми акультурації, асиміляції, ідентифікації.* Матеріали міжнародної наукової конференції Свидник, 17-18 червня 2011 р. / Головний редактор та упорядник: Мирослав Сополіга. – Свидник, 2011. – С. 325-332.
26. *Кузьмин Е.* Украинская живопись 17-го вѣка // *Грабарь И.* История русского искусства Т. 6: Живопись. Т. 1. До-Петровская эпоха. – [1913]. – С. 455-480.
27. *Сирохман М.* Церкви України. Закарпаття. – Львів: Мс, 2000. – 880 с.
28. *Скочияс І.* Посвяти церков таїнству триєдиного Бога (за матеріалами генеральної візитації Львівської єпархії 1730-1733 рр.) / Ігор Скочияс // *Християнські культури в Україні. Тематичний збірник Святопокровського жіночого монастиря Студійського Уставу.* Вип. 2. – Львів, 2000. – С. 87-92.
29. *Скочияс І.* Титулатура українських церков Галичини на початку 30-х років XVIII ст. / Ігор Скочияс // *Історія релігій в Україні. Матеріали VIII міжнародного круглого столу (Львів, 11-13 травня 1998 року).* – Львів: Логос, 1998. – С. 234.
30. *Слободян В.* Посвяти церков Холмської єпархії / Василь Слободян // *Християнські культури в Україні. Тематичний збірник Святопокровського жіночого монастиря Студійського Уставу.* Вип. 2. – Львів, 2000. – С. 93-96.
31. *Слободян В.* Церкви України. Перемиська єпархія. – Львів: IV, 1998. – 864 с.
32. *Шлепецький А.* Визитация сел Маковиці Мануилом Олшавским / Андрей Шлепецкий // *Sborník Pedagogickej fakulty v Prešove Univerzity P. J. Šafárika v Košiciach.* Roč. VI. Zväzok 3. Slavistika. Slovenské pedagogické nakladateľstvo. Bratislava, 1967. – S. 63-76.
33. *Крамарчук Х.* Відображення обрядового архетипу в архітектурі вежі та комори / Христина Крамарчук // *Народознавчі зошити.* – 2003. – № 5-6 (53-54). – С. 748-753.

Патроцінії церков в регіоні Карпат

Єпар- хія	Орадя 1828 Гр.-кат.	Пряшів 1833 Гр.-кат.	Пряшів 1884 Гр.-кат.	Пряшів 1994 Гр.-кат.	Пряшів 2008 Гр.-кат.	Гайдудорог 1982 Гр.-кат.	Львів (Галичина) 1733 Гр.-кат.	Львів 1730- 1733 Гр.-кат.	Холм 2005 Гр.-кат., правосл.	Перемишль 1998 Гр.-кат., правосл.	Закарпаття 2000 Гр.-кат., правосл.
пагроціній / титулагура											
Архангел Михаїл /Собор Арх. Мих.	0	69	71	66	79	15	90		46	64/ 3	80
Архангели Ми- хаїл та Гавриїл	76	0	0	0	0	6	0		0	0	0
Благовіщення	8	1	0	1	2	6	7		5	13	10
Богоявлення	0	0	0	0	0	1	11	16	1	6	0
Василій	3	5	5	8	9	1	5		4	8	16
Введення	1	1	1	0	0	2	27		3	16	
Воздвиження св. Хреста	1	3	3	4	7	4	24	61	32	32	6
Вознесення Господнє	4	11	11	29	30	9	19	49	12	18	74
Воскресення Христове	0	0	0	0	0	0	42	63	1	15	0
Димитрій	3	16	16	15	16	0	24		23	25	18
Дух Святий	2	9	5	0	0	0			6	0	21
Зішестя Св. Духа	0	0	2	18	16	5	14	8	2	11	2
Ілля	0	0	0	5	5	3	9		9	7	23
Йоан Богослов	0	1	2	1	0	0	14		20	9	1
Йоан Хреститель	1	8	7	6	3	2	18		10	10	16
Йосафат	0	0	0	1	1	1	0		5	3	0
Кирило та Мефодій	0	0	1	17	15	0			6	0	4
Кузьма та Даміян	0	26	24	21	20	0	17		13	17	0
Лука	0	7	6	6	5	0			2	1	
Миколай	19	20	16	12	12	13	111		42	73	48
Непорочного Зачаття Пресв. Богородиці				1	1		5		2	5	
Очищення Пречистої Діви		1	1	0	0		3				
Параскева	3	13	11	9	10	0	45		32	43	6
Петро та Павло	0	6	7	26	28	5	1		18	15	45
Покров Богородиці	0	46	50	70	68	25	42		43	51	79
Положення Ри- зи Пресв. Бого- родиці						1	3		3	6	

Преображення Господнє	0	1	1	11	13	3	24	47	21	21	15
Різдво Богородиці	5	32	39	59	62	10	57		44	66	73
Різдво Христове	0	0	0	0	0	0	26	36	2	3	0
Серце Ісуса	0	0	0	2	5	2			0	2	1
Собор Богородиці			1				15		2	32	
Стрітєння Господнє	0	0	0	2	2	2			1	5	2
Трійця	0	0	1	9	9	2	24	62	24	18	32
Трьох Святителів	0	1	1	2	2	0			0	1	1
Успення Богородиці	8	20	24	61	55	10	42		32	51	49
Христос Цар	0	0	0	2	2	5			0	1	1
Юрій	4	2	2	7	8	3	21		15	21	18
церкви разом	139	310	319	477	507	152	1256 Опис 794	1706	537	738	676
патроцінії разом	14	27	30	35	39	42	?		75	64	44
єпархія	Орадя 1828 Гр. -кат.	Пряшів 1833 Гр. -кат.	Пряшів 1884 Гр. -кат.	Пряшів 1994 гр. -кат.	Пряшів 2008 Гр. -кат.	Гайдудорог 1982 гр. -кат.	Львів Галичина 1733 Гр. -кат.	Львів 1730–1733 Гр. -кат.	Холм 2005 Гр. -кат., правосл.	Перемишль 1998 Гр. -кат., правосл.	Закарпаття 2000 Гр. -кат., правосл.

**PATROCINIUMS OF CHURCHES OF BYZANTINE RITE
IN THE CARPATHIAN REGION AND THEIR ICONS**

Vladislav GREŠLÍK,
Prešov University, Slovakia

Annotation. Territory and culture in Slovakia, thanks to its geographical position, used to be on the border of two close, but still quite different worlds – *Slavia latina* and *Slavia byzantina*, already more than 1150 years ago. The introduction of the fourth liturgical language during the mission of St. Cyril and Methodius was accompanied also by the changes in the composition of elements of liturgical space that is still typical of the Byzantine world. The most important were the icons that have been preserved as an integral part of temples mainly in eastern Slovakia up to the present day. These icons of temple patrons form iconographically and stylistically a single unit with monuments of neighbour territories of nowadays western Ukraine, southeast Poland and northeast Hungary, which was inhabited compactly by Ruthenian (Ukrainian) population in the past. The most common patrociniums, i. e. of St. Demetrius of Thessaloniki, St. Basil the Great, St. Martyr Paraskeva, Protecting the Mother of God, prove the evidence of Byzantine and eastern Slavonic connection of the churches in Eastern Slovakia.

Key words: Byzantine rite, churches, patrociniums, icons, Carpathian region.